

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО**

ПЕДАГОГІЧНИЙ

БУГЕРКО Ярослава Миколаївна

УДК 159.955.4

**ПСИХОЛОГІЧНА ДИНАМІКА РОЗГОРТАННЯ
РЕФЛЕКСИВНИХ ПРОЦЕСІВ У МОДУЛЬНО-
РОЗВИВАЛЬНОМУ ОСВІТНЬОМУ ЦИКЛІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2009

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Республіканському вищому навчальному закладі «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта).

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Фурман Анатолій Васильович,
Тернопільський національний економічний університет,
завідувач кафедри соціальної роботи.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Калін Володимир Костянтинович,
Таврійський національний університет
імені В. І. Вернадського,
завідувач кафедри загальної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Цибух Людмила Миколаївна,
Південноукраїнський державний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського,
доцент кафедри теорії та методики практичної психології.

Захист відбудеться “ ” червня 2009 р. о годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 1.053.03 у Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий “ ” травня 2009 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
Кузнєцова

О. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За умов переходу до постіндустріальної формації суспільства людина має володіти низкою додаткових специфічних рис: протистояти інформаційному тиску і маніпуляції, швидко осмислювати і долати проблемні ситуації, самоусвідомлювати внутрішні засади своєї діяльності та самопізнавати нові горизонти власного самотворення. Відтак проблематика рефлексії тісно пов'язана із соціалізацією підростаючого покоління, котра в основному реалізується через освітню інституцію суспільства та є однією з основних функцій останнього. Рефлексивний характер освітньої діяльності дає змогу повно реалізувати позитивний потенціал вчителя і учня в розумовому, соціальному і духовному розвитку, розкриває рефлексивно-творчий потенціал особистості, культивує рефлексію як постійно діючу систему самоорганізації внутрішньої активності суб'єктів навчання.

В сучасній психологічній науці проблема розвитку рефлексивних процесів, з одного боку, пов'язана з проблемою формування свідомості і самосвідомості (Л. І. Божович, В. П. Зінченко, Є. І. Ісаєв, С. Л. Катречко, С. Л. Рубінштейн, В. І. Слободчиков), а з іншого – з розв'язанням проблеми теоретичного (Л. С. Виготський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін, О. З. Зак) і практичного (В. В. Барцалкіна, Л. Ф. Берцфаї, Ю. Н. Кулюткін, В. Г. Романко, Г. С. Сухобська) мислення. В гуманітарно-культурологічно зорієнтованих психологічних дослідженнях висвітлюється розуміння рефлексії як важливої ланки продуктивної дії, як процесу осмислення, переосмислення і перетворення суб'єктом змісту свідомості, діяльності, спілкування і форм освоєння досвіду. Вітчизняні психологи розглядають рефлексію як регулятор життєвого становлення особистості (В. К. Калін, С. Д. Максименко, О. Б. Старовойтенко, Т. М. Титаренко, О. Я. Чебикін, Н. В. Чепелева, В. М. Ямницький), як засіб професійної діяльності практичних психологів, педагогів, психотерапевтів (М. В. Бадалова, Н. Ф. Каліна, І. Я. Мельничук, Н. І. Пов'якель, О. П. Саннікова, Є. В. Чорний) та умову професійного становлення особистості (М. Ю. Варбан, І. О. Котик, Л. М. Цибух, Т. М. Яблонська). Вивчається рефлексивна діяльність школярів (Т. В. Комар, І. Л. Пономаренко, Н. М. Пеньковська) та дослідження груп-технологій рефлексивного управління (під керівництвом М. І. Найдьонова).

Однак через виняткову складність і специфічність рефлексивних процесів матеріал, що стосується проблематики рефлексії, є вкрай різномірним і малоструктурованим, а сама вона недостатньо чітко осмислена стосовно своєї якісної змістової визначеності та значеннєвої специфіки. Окрім того, фактично нерозробленим є питання рефлексивної організації освітнього процесу, створення особливого рефлексивного середовища як

комплексу умов та набору специфічних форм ефективної взаємодії учасників навчально-виховного процесу, де можливі самореалізація, прогресивний психосоціальний розвиток учителя та учня, поступальний позитивний розвій процесів рефлексії. Таким чином, актуальність даної проблеми і недостатня розробка її зумовили вибір теми дослідження: «Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі».

Зв'язок роботи з науковими програмами. Тема дослідження входила до тематичного плану науково-дослідної та інноваційно-методичної роботи Інституту експериментальних систем освіти (м. Тернопіль, 2002 р.) «Теорія і методологія інноваційних соціосистем» (держреєстраційний № 0102U003511). З 2008 року робота виконувалася у межах плану науково-дослідних робіт Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) «Інтеграція змісту психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів» (держреєстраційний № 0105V0091610305V005832). Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта) (протокол № 9 від 23.04.2008 року) та затверджена Радою з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 5 від 27.05.2008 року). Автором досліджувалися рефлексивно-аксіологічні засади інноваційної освіти.

Мета дослідження – здійснити психолого-експериментальне дослідження особливостей рефлексивної організації модульно-розвивального освітнього процесу.

Для досягнення мети вирішувалися такі **завдання**:

- 1) здійснити теоретико-методологічний аналіз рефлексії в її основних модусах і специфікаціях та означити рефлексію як комплексну психологічну проблему;
- 2) обґрунтувати особливості розгортання інтелектуальної, особистісної, смислової рефлексій суб'єктів модульно-розвивального освітнього циклу;
- 3) створити структурно-динамічні моделі організації рефлексивних процесів учнів за модульно-розвивального навчання;
- 4) скласти та реалізувати програму комплексного психологічного дослідження динаміки розгортання рефлексивних процесів учнів інноваційних і традиційних шкіл;
- 5) експериментальним шляхом визначити поетапну динаміку розгортання рефлексивності учнів у системі інноваційного навчання.

Об'єктом дослідження є рефлексія як складне поліаспектне явище.

Предмет дослідження – психологічні особливості перебігу рефлексивних процесів учнів у модульно-розвивальному освітньому циклі.

Гіпотеза дослідження. Розгортання рефлексивних процесів в учасників організованого навчання можливе за умови створення відповідного інноваційно-рефлексивного середовища, яке є важливим чинником впливу на процеси особистісного розвитку школяра. Активний перебіг різновидів рефлексії у цілісному модульно-розвивальному освітньому циклі відповідає певним періодам: інтелектуальна рефлексія найбільш інтенсивно розвивається на інформаційно-пізнавальному періоді, особистісна починає формуватись на нормативно-регуляційному, смислова одержує найбільший розвиток на ціннісно-рефлексивному періоді модульно-розвивального навчання.

Методологічною основою дослідження є загальнометодологічний підхід до проблеми активності суб'єкта, зреалізований у роботах Б. Г. Ананьєва, Г. О. Балла, Л. С. Виготського, Г. С. Костюка, О. М. Леонтєва, С. Д. Максименка, В. О. Моляко, С. Л. Рубінштейна, В. О. Шатенка, вітакультурна парадигма сучасного наукового пізнання та освітньої інноватики А. В. Фурмана, концепція рефлексивної організації мислення І. М. Семенова, С. Ю. Степанова, рефлексивно-методологічний підхід М. Г. Алексеєва, І. С. Ладенка, В. М. Розіна, Г. П. Щедровицького, системний підхід до розуміння рефлексивності як інтегральної властивості психіки А. В. Карпова, М. І. Найдьонова, В. І. Слободчикова, А. С. Шарова.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань була розроблена програма дослідження, реалізація якої передбачала застосування *теоретичних методів* – аналізу, порівняння, абстрагування, систематизації, підпорядкованих завданню теоретичного вивчення рефлексії та *емпіричних методів* – спостереження, опитування, бесіди, тестування. До *діагностичного* комплексу увійшли: для визначення рівнів рефлексивності – психодіагностична методика індивідуальної міри рефлексивності А. В. Карпова, В. В. Пономарьової, опитувальник «Рефлексія у життєдіяльності» А. С. Шарова; для визначення особливостей інтелектуальної рефлексії – метод змістовно-смислового аналізу ситуації розв'язання задач, модифікований Г. І. Катрич, процесів особистісної рефлексії – метод особистісних конструктів, модифікований І. Л. Пономаренко, смислової рефлексії – метод ціннісних орієнтацій М. Рокича, модифікований О. В. Хайянен, та метод сфокусованого інтерв'ю Н. О. Деєвої. Математичну обробку емпіричних даних здійснювали з допомогою системи Microsoft Excel 2003.

Дослідження проводилося упродовж 2001–2008 років на базі трьох загальноосвітніх закладів України, котрі перебувають на різних етапах фундаментального експериментування: ЗОШ І-ІІІ ступенів № 10 м. Бердичева Житомирської обл., Харківська експериментальна ЗОШ І-ІІІ

ступенів № 154, Академічний ліцей при Запорізькому національному університеті. До контрольних належали Чортківський державний медичний коледж та ЗОШ I-III ступенів № 6 м. Чорткова Тернопільської обл. Всього дослідженням було охоплено 1350 учнів віком 13–18 років. Вибірка в експериментальних школах становила 685 осіб, у контрольних – 665.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження:

– *вперше* розроблено аксіологічну модель рефлексивної співдіяльності учителів та учнів за модульно-розвивального навчання, котра розкриває динаміку рефлексивних процесів у параметричних координатах: ставлення особистості до світу та темпоральні характеристики рефлексії; *розкрито* особливості рефлексивної діяльності учнів на різних періодах інноваційного модульно-розвивального освітнього циклу, висвітлено поперемінне переважання інтелектуальної, особистісної, смислової рефлексій і виявлено динаміку нарощування та ускладнення рефлексивних процесів у загальній структурі навчального модуля, починаючи від інформаційно-пізнавального до духовно-креативного періоду інноваційного навчання; *обґрунтовано* модель психологічної структури мотиваційно-смислової сфери індивідуальності учня, котра демонструє взаємозв'язок ознак рефлексивності з різновидами активності особистості; *визначено* умови, принципи, показники рефлексивно-співтворчого середовища як важливі чинники впливу на процеси особистісного розвитку школярів;

– *розширено й уточнено* зміст та обсяг поняття «смислова рефлексія», подано її психодинамічну характеристику як ядра потребо-мотиваційної сфери особистості, що виявляється у спрямуванні активності учня на переоформлення значущих ціннісно-смислових утворень його свідомості і самосвідомості; *поглиблено* уявлення про рефлексивні механізми особистісного прийняття соціокультурних знань, норм, цінностей учасниками інноваційного навчання, до яких передусім належать рефлексивний моніторинг, проблематизація, ретроспективна схематизація, раціоналізація, суб'єктивація та ідентифікація.

Практичне значення одержаних результатів. Розроблено програму комплексного дослідження особливостей розвитку рефлексивних процесів школярів, яка збагачує методичне забезпечення психологічного супроводу навчання та є практичним інструментарієм цілеспрямованого розвитку рефлексивно-творчого потенціалу особистості у системі організованого навчання (школа, ВНЗ). Сукупність результатів емпіричної частини роботи вказує на можливість використання одержаних результатів практичними психологами шкіл для виявлення рівня рефлексивності учнів і врахування вікової динаміки зазначених показників при розробці програм індивідуального розвитку особистості.

Результати дослідження впроваджувалися у роботі шкільних методичних об'єднань, засідань постійно діючих семінарів ЗОШ I-III ступенів № 164 м. Харкова (акт упровадження № 753 від 29.09.2008 р.), ЗОШ I-III ступенів № 10 м. Бердичева Житомирської обл. (акт упровадження № 379 від 01.10.2008 р.), Академічного ліцею при Запорізькому національному університеті (акт упровадження № 1 від 29.09.2008 р.) з метою підвищення психолого-педагогічної компетентності вчителів шкіл, збагачення методичного забезпечення психологічного супроводу навчання та розширення напрямків інноваційно-пошукової роботи експериментальних навчальних закладів.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження було апробовано на конференціях: XXVII Міжнародна наукова конференція ім.С. Б. Бураго «Мова і культура» (Київ, 2007), Всеукраїнська науково-практична конференція «Управління в освіті» (м. Львів, 2003), Всеукраїнська науково-практична конференція «Християнське милосердя і світська емпатія: деонтологічний аспект» (Тернопіль, 2005), Перша та Друга регіональні науково-методичні конференції «Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти» (Тернопіль, 2002, 2003), загальноакадемічна наукова конференція «Наукове проектування інноваційних та економічних систем національної освіти» (Тернопіль, 2003), науково-методична конференція «Модульно-розвивальна система як об'єкт теоретико-методологічного аналізу» (Тернопіль, 2004), щомісячні методологічні семінари Інституту експериментальних систем освіти (2002-2006), Друга і Третя методологічні сесії НДЦ інноваційно-психологічних досліджень і кафедри психології РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта, 2008 р.).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 17 наукових праць, 6 одноосібних статей у фахових виданнях, затверджених ВАК України, 11 – тез доповідей на конференціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що налічує 248 найменувань, та додатків. Основний зміст дисертації викладено на 184 сторінках. Робота містить 20 таблиць, 24 рисунки, 14 додатків на 35 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 259 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і стан наукової розробки обраної тематики, сформульовано об'єкт, предмет, мету, визначено гіпотезу, завдання та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості про їх апробацію і структуру роботи.

У першому розділі – «Теоретико-методологічний аналіз досліджень з проблематики рефлексії» – подано аналітичний огляд літератури з проблеми дослідження, проаналізовані різні погляди на розуміння поняття «рефлексія», з яких виділено два важливих аспекти: рефлексивна методологія як форма системної теоретичної діяльності людини та діяльність самопізнання, яка розкриває специфіку духовного світу особистості.

Аналіз сучасної літератури з рефлексивної проблематики дозволяє зробити висновок, що рефлексія як складне багатоаспектне явище описується з різних концептуальних позицій, що спричиняє поліаспектність наповнення її категорійно-понятійного змісту та неоднозначну визначеність її місця у системі психологічних понять.

У форматі природничо-наукової методологічної орієнтації рефлексія визначається як інтенційно-присутня природна властивість психіки (П. К. Анохін, М. О. Бернштейн, Н. Вінер, О. Р. Лурія). В інженерно-технологічному напрямку вона трактується як здатність усвідомлювати засоби і способи своєї мислєдіяльності (М. Г. Алексєєв, О. С. Анісімов, В. В. Давидов, А. З. Зак, В. В. Рєпкін). Гуманітарно-культурологічна орієнтація передбачає розгляд рефлексії як процесу переосмислення і перетворення суб'єктом змісту власної свідомості, діяльності, спілкування (І. С. Семенов, С. Ю. Степанов).

Дослідження рефлексії характеризується поліпредметністю. Рефлексія розглядається як процес (А. В. Карпов, І. С. Ладенко, В. Є. Лепський, І. М. Семенов, В. І. Слободчиков, С. Ю. Степанов, А. О. Тюков та ін.), що виявляється: а) у сфері теоретичного мислення (рефлексія знань про об'єкт і способи дій з ним), б) у процесах комунікації – кооперації (вивчення умов виникнення і розгортання рефлексивних процесів учасників взаємодії), в) у самосвідомості особистості (рефлексія як механізм становлення внутрішніх орієнтирів людини); як складна інтегральна психічна властивість (у форматі класичної теорії психічних властивостей та здібностей) – А. В. Карпов, І. Л. Пономаренко, Н. С. Лейтес, А. О. Реан, Я. Л. Коломінський та ін; як стан, котрий відзначається специфічною особливістю – відсутністю власного змісту, що дозволяє їй бути засобом експлікації будь-якого іншого стану, фрагмента психіки чи психічного у цілому (А. В. Карпов, І. М. Скітяєва). На нашу думку, рефлексію варто розглядати й як здатність, тобто потенційну спроможність людини усвідомлювати і регулювати власну життєдіяльність.

На сьогодні чітко прослідковуються два напрямки аналізу рефлексії як механізму розвитку і регуляції конкретної упредметненої діяльності. Перша пов'язана із дослідженням постадійних характеристик розгортання рефлексивного механізму в індивідуальній та кооперативно-комунікативній діяльності (роботи І. М. Семенова, С. Ю. Степанова, А. О. Тюкова, Б. І.

Хасана), друга стосується вивчення сутнісного змісту рефлексії як керованого усвідомленого мисленнєвого процесу (дослідження Ю. М. Кулюткіна, В. І. Слободчикова, А. С. Шарова).

Важливими аспектами у дослідженні проблематики формування і розвитку рефлексивних процесів є: а) розвиток і процес генезису рефлексії в різні вікові періоди; б) розвиток рефлексії у різних видах діяльності. Рефлексія розглядається як новоутворення молодшого шкільного віку (М. Є. Боцманова, В. В. Давидов, А. З. Зак, А. В. Захарова, Г. І. Катрич, Г. А. Цукерман), підліткового (Л. С. Виготський, Н. І. Гуткіна), старшого шкільного віку (О. І. Каяшева, В. В. Тягуненко). Така невизначеність зумовлена складністю феномена рефлексії, етапністю і гетерохронністю розгортання різних її сторін. Інтелектуальна рефлексія (спрямованість свідомості учня на аналіз засад власного способу дії), яка є новоутворенням молодшого шкільного віку, трансформується в особистісну (проявляється в осмисленні і конкретизації уявлень і знань у дієві принципи самооцінювання і самоконтролю) у підлітків, а соціальна ситуація розвитку в юнацькому віці, своєю чергою, сприяє розвитку смислової рефлексії (як ціннісно-смислового самовизначення школярів у навчальній ситуації, найближчому довкіллі, мінливому світі).

У літературі описані соціально-психологічні методи розвитку рефлексії: створення на робочому місці рефлексивного середовища (Г. Ф. Похмелкіна, Т. Ю. Колошина, С. Ю. Степанов, Т. В. Фролова), використання системи навчальних ігор (О. С. Анісімов, В. В. Давидов, Н. В. Самоукіна, Г. П. Щедровицький, П. Г. Щедровицький), культивування механізмів особистісної та інтелектуальної рефлексій у ситуації лабораторного експерименту шляхом розв'язування нестандартних задач (В.К.Зарецький, І.М.Семенов, С.Ю.Степанов), тренінги рефлексивності (І. Л. Пономаренко, Т. М. Яблонська) та рефлепрактики. Однак усі вони мало адаптовані до застосування у практиці середніх загальноосвітніх закладів і головно використовувалися для розвитку професійної рефлексії на етапі зрілості. Натомість у модульно-розвивальній системі створені сприятливі психолого-педагогічні умови безперервної розвивальної взаємодії вчителя і учня, які спричинюють внутрішнє розгортання проблемно-смислових ліній постановки і розв'язання ззовні прийнятих учнем навчальних завдань.

У другому розділі – «Психологічне обґрунтування розгортання рефлексивних процесів учнів у цілісному модульно-розвивальному освітньому циклі» – розкрита динаміка різновидів рефлексії у культурно зорієнтованій, внутрішньо мотивованій освітній діяльності, яка реалізується у модульно-розвивальній системі навчання. Обґрунтована модель організації освітньої діяльності, котра сприяє розвитку рефлексивності учасників

розвивальної взаємодії завдяки створенню особливого рефлексивно-співтворчого середовища.

Однією з універсальних соціально-психологічних форм конкретно-практичної організації паритетної освітньої діяльності, яка забезпечує повноцінний розвиток рефлексії, є модель повного функціонального циклу навчального модуля, запропонована А. В. Фурманом. Вона обґрунтовує відносно самостійну цілісну частину реальної розвивальної взаємодії з учнями, що характеризується завершеною сукупністю взаємозалежних навчальних, виховних, освітніх та самореалізаційних ритмів й формовтілюється у чотирьох періодах (інформаційно-пізнавальному, нормативно-регуляційному, ціннісно-рефлексивному, духовно-спонтанному), кожен з яких сприяє розгортанню певного виду рефлексії.

На інформаційно-пізнавальному періоді розгортається інтелектуальна рефлексія як критична активність учня, спрямована на усвідомлення власних мисленневих дій, розкриття їх теоретичних засад і закономірностей. Вона містить чотири етапи, починаючи від появи потреби у більш ефективній організації своєї мисленневої діяльності, через рефлексивну регуляцію, критичне осмислення наявних даних, до збагачення суб'єкта рефлексії шляхом обґрунтування концептуальних структур вищого порядку узагальнення.

При розгляді процесів розгортання особистісної рефлексії на нормативно-регуляційному періоді модульно-розвивального освітнього циклу запропонована модель рефлексивного нормування знань, яка через процеси рефлексивного моніторингу, проблематизації, ретроспективної схематизації, раціоналізації, суб'єктивації та ідентифікації забезпечує особистісне прийняття учнями соціокультурних принципів і норм.

З появою смислової рефлексії пов'язано ціннісно-сміслове визначення життєактивності учня на ціннісно-рефлексивному періоді модульно-розвивального навчання. Вона є ядром потребо-мотиваційної сфери особистості, виявляється у спрямуванні активності на переоформлення значущих ціннісно-сміслових утворень свідомості і, як механізм динаміки ціннісно-сміслової сфери, змістовно розкривається через процеси інтеграції і диференціації динамічних меж внутрішнього світу особистості.

Розвиток елементів духовно-екзистенційної рефлексії учасників модульно-розвивального навчання на духовно-креативному періоді сприяє усвідомленню ними власної культурної самобутності, культивуванню саморозвивальної системи цінностей, вияву більшою чи меншою мірою творчої унікальності та імовірної універсальності.

Сутнісний зміст кожного з періодів модульно-розвивального освітнього циклу, їх рефлексивно-збагачене наповнення зумовлюють

виникнення особливої паритетної взаємодії між учасниками освітнього процесу й становлять основу формування рефлексивно-співтворчого середовища (табл.1).

Таблиця 1

Сутнісний зміст умов, принципів, показників створення рефлексивно-співтворчого середовища в інноваційній системі модульно-розвивального навчання

Умови створення рефлексивно-співтворчого середовища	Характеристика умов рефлексивно-співтворчого середовища	Принципи	Параметричні показники
1. Рефлексивно-співтворча взаємодія учителів і учнів у процесі модульно-розвивального навчання	1.1. Професійно-рольова, рефлексивно-гуманістична позиція педагога. 1.2. Реальна відкритість кожного вчителя і учня новому досвіду. 1.3. Творчо-пошукове ставлення до світу і самого себе. 1.4. Гуманно-паритетні міжсуб'єктні взаємини	<ul style="list-style-type: none"> - Паритетність - Діалогічність - Особистісність 	Рівень рефлексії спілкування і взаємодії з іншими людьми (за опитувальником А.В.Карпова-В.В.Пономарьової)
2. Актуалізація і розвиток можливостей до осмислення і переосмислення інтелектуальних та особистісних суперечностей	2.1. Усвідомлення себе активним суб'єктом власної пізнавальної діяльності. 2.2. Активізація рефлексивних процесів у мисленні в ситуації інтелектуального утруднення. 2.3. Розвиток пошукової пізнавальної активності і самостійності учнів через ситуації особистісної невизначеності. 2.4. Ініціація рефлексивно-сміслових суперечностей у процесі аналізу навчальних проблемних ситуацій	<ul style="list-style-type: none"> - Функціональна організованість - Гнучкість - Структурність 	Організованість, осмисленість, обґрунтованість рефлексії (за опитувальником А.С.Шарова)
3. Культивування акціонапруженого поля моральних пошуків і дискурсів	3.1. Збагачення психосфери учня внутрішніми еталонами самопобудови. 3.2. Привласнення культурних аналогів у вигляді особистісно-сміслових структур і ціннісних регуляторів поведінки.	<ul style="list-style-type: none"> - Проблемність - Відкритість - Поліфонічність 	Вітальність, соціальність, культурність (за опитувальником А.С.Шарова)

	3.3. Рефлексивне переструктурування індивідуальних знань, норм, цінностей у процесі подолання проблемно-критичних ситуацій. 3.4. Переосмислення власних стереотипів при зверненні до засад ментального досвіду		
4. Світоглядно-вартісна форма вітакультурного зростання учасників розвивальних взаємостосунків	4.1. Співдіяльна і співтворча позиція учасників інноваційного навчання, їхня вчинково-психологічна рівність. 4.2. Глибинне осягнення власних можливостей у процесі проблемно-рефлексивного діалогу та полілогу. 4.3. Активне рефлексування і духовне збагачення власного ментального досвіду. 4.4. Ситуативне осягнення унікальності рефлексивно-творчого буття людини на основі рефлексії пройденого освітнього процесу та результатів власного вчинання	- Творча активність - Ініціативність - Позиційність	Самопобудова , самоутвердження, саморегуляція (за опитувальником А.С.Шарова)

Зазначені психолого-педагогічні засади, умови та принципи створення рефлексивно-співтворчого середовища повновагомо реалізуються в розгортанні модульно-розвивального освітнього циклу, кожен з етапів котрого спрямований на формування відповідного різновиду рефлексії.

У третьому розділі – «Експериментальне дослідження рівнів та особливостей розвитку рефлексивності учнів в освітньому циклі» – подана інформація про добір репрезентативної вибірки досліджуваних, обґрунтована програма комплексного психологічного дослідження динаміки розгортання рефлексивних процесів учнів інноваційних і традиційних шкіл, розкрито рефлексивну сутність лонгітюдного інноваційно-психологічного експерименту з поетапного переведення школи із традиційної освітньої моделі до модульно-розвивальної.

Результати експериментального визначення рівня рефлексивності учнів інноваційних модульно-розвивальних і традиційних загальноосвітніх навчальних закладів дали змогу виявити наступну залежність: із збільшенням віку обстежуваних знижується вираженість низьких показників їх рефлексивності і зростає вага частка середніх і високих показників. Однак

існують істотні відмінності у кількісному виразі рівня рефлексивності учнів контрольних та експериментальних шкіл (табл. 2).

Рівень розвитку рефлексивності у різних вікових групах обстежуваних за традиційного та інноваційного навчання, одержані за методикою “Визначення індивідуального виразу рівня рефлексивності” А. В. Карпова – В.В. Пономарьової у 2004-2007 роках (вибірка 1235 осіб, у %)

Тип навчального закладу		Вікові параметри	К-сть обстежуваних	Рівень рефлексивності				
Статус	Назва навчального закладу			Дуже низький	Низький	Середній	Високий	Дуже високий
Контрольні	ЗОШ I-III ступенів № 6 м. Чорткова	13-14 років	91	16,5	49,4	34,1	-	-
	ЗОШ I-III ступенів № 6 м. Чорткова	15-16 років	58	17,2	46,6	34,5	1,7	-
	Чортківський державний медичний коледж		272	16,2	46,3	36,8	0,7	-
	Середній показник		-	16,3	46,4	36,4	0,9	-
	ЗОШ I-III ступенів № 6 м. Чорткова	17-18 років	48	8,3	50	41,7	-	-
	Чортківський державний медичний коледж		186	12,3	38,8	44,6	4,3	-
	Середній показник		-	11,9	40,0	44,3	3,8	-
Експериментальні	ЗОШ I-III ступенів № 10 м. Бердичева	13-14 років	58	3,4	12,1	46,5	34,6	3,4
	ЗОШ I-III ступенів № 154 м. Харкова		46	6,5	10,9	45,6	34,8	2,2
	Академічний ліцей м. Запоріжжя		44	2,3	29,5	45,4	20,5	2,3
	Середній показник		-	4,1	17,5	45,8	30,0	2,6
	ЗОШ I-III ступенів № 10 м. Бердичева	15-16 років	72	2,8	11,1	54,2	27,7	4,2
	ЗОШ I-III ступенів № 154 м. Харкова		59	3,4	8,5	42,3	42,4	3,4
	Академічний ліцей м. Запоріжжя		80	6,3	18,8	43,7	27,5	3,7
	Середній показник		-	4,2	12,8	46,7	32,5	3,8
	ЗОШ I-III ступенів № 10 м. Бердичева	17-18 років	74	1,4	9,5	44,5	40,5	4,1
	ЗОШ I-III ступенів № 154 м. Харкова		79	2,5	8,9	41,8	43,0	3,8
	Академічний ліцей м. Запоріжжя		68	4,4	17,7	38,2	35,3	4,4
	Середній показник		-	2,8	12,0	41,5	39,6	4,1

Для вияву якісних особливостей протікання рефлексивних процесів учнів використані методики, спрямовані на дослідження структурних компонентів інтелектуальної, особистісної та смислової рефлексії.

Визначення рівня інтелектуальної рефлексії учнів показало, що нульовий рівень властивий 22,3% учнів традиційного навчання. Серед учнів експериментальних шкіл зазначений показник становить 6,9%. Статистично значущими (за χ^2 -критерієм) є і кількісні відмінності учнів із найвищим (третім) рівнем інтелектуальної рефлексії (7,4% учнів контрольних навчальних закладів та 17,2% учнів інноваційних шкіл). Результати визначень рівня розвитку особистісної рефлексії фіксують такий факт: у 56,15% школярів за традиційної системи навчання середній рівень особистісної рефлексії, у 43,85% учнів – низький. В учнів експериментальних загальноосвітніх шкіл у 11,28% школярів низький, у 60,51% середній, а у 28,21% учнів високий рівень особистісної рефлексії. Дослідження процесів ціннісно-смислового самовизначення учнів, важливу роль у яких відіграє смислова рефлексія, показало, що 50,1% учнів 13-14 років контрольних та 29,7% учнів експериментальних шкіл відсутнє співвіднесення інструментальних і термінальних цінностей, усвідомленість ними вибору цих цінностей. Серед випускників контрольних шкіл таких все ще залишається 22,9%, в той час як в усіх 17-18-річних учасників інноваційного навчання переважає гармонійність ціннісних орієнтацій, що підтверджує наявність факту узгодження сукупності індивідуальних вартостей із системою загальнолюдських духовно-ціннісних еталонів.

Одержані результати підтвердили припущення, що розвиток рефлексії зумовлюється не лише віковими та індивідуально-особистісними особливостями, а й, щонайперше, особливостями організації навчального процесу, передусім його цілями, змістом, формами, технологіями, методами і засобами. Аналіз специфіки рефлексивності дозволив розкрити динаміку розгортання рефлексивних процесів у учнів експериментальних шкіл різного віку.

На *інформаційно-пізнавальному періоді* внаслідок рефлексивної організації проблемно-пошукового мислення учасників навчання актуалізується розвиток процесів інтелектуальної рефлексії. Відбувається не лише кількісний, а й якісний її розвиток, про що свідчать поперемінне переважання і водночас взаємний перехід та взаємодоповнення виділених А. С. Шаровим ознак рефлексивності, таких як зорганізованість, осмисленість, обґрунтованість: процеси зорганізованості найвищого рівня досягають у 13-14-річних школярів (питома вага – 43,4%), далі спостерігається поступове їх згортання, а максимального розвитку набувають процеси осмислення (44,7% у школярів 15-16 років), та обґрунтованості

(47,4% у випускників). За відсутності спеціально створеного інноваційного рефлексивного середовища дана динаміка змін не спостерігається, оскільки у всіх вікових категоріях досліджуваних співвідношення рис зорганізованості, осмисленості та обґрунтованості залишається майже незмінним.

Розвиток інтелектуальної рефлексії активізує динамічне гармонування й утвердження процесів особистісної рефлексії у школярів на *нормативно-регуляційному періоді* модульно-розвивального освітнього циклу. Аналіз динаміки розгортання таких видів особистісної рефлексії як ситуативна (забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки в актуальних ситуаціях її осмислення), ретроспективна (пере- і самоосмислення одержаного досвіду, реконструкція особистісно значущих моментів усього раніше здобутого), проспективна (аналіз майбутньої діяльності, планування та прогнозування ймовірних результатів) показав стабільне зростання з віком показників ретроспективної, проспективної та тимчасове зниження ситуативної рефлексій.

Процеси міжсуб'єктної регуляції поведінки учасників навчання, реалізація різних форм спілкування паритетного співробітництва на *ціннісно-рефлексивному етапі* модульно-розвивального освітнього циклу стимулюють подальше розгортання рефлексивних процесів у школярів і активізують дію смислової рефлексії. Учні не лише набувають знання через раціональні переконання, оволодівають нормами під час наслідування, а й обстоюють цінності у ситуаціях самостійного здійснення морального вибору. Аналіз динаміки рефлексивно-регуляційних тенденцій учнів виявив зростання показників самопобудови, самоутвердження, самореалізації із віком обстежуваних та почергове домінування вказаних показників у різних вікових категоріях (рис.1).

Рис.1. Вікова динаміка показників рефлексивно-регулятивних тенденцій учнів загальноосвітніх закладів інноваційного спрямування, одержаних у 2005-2007 роках за методикою «Рефлексія в життєдіяльності» А. С Шарова (вибірка 685 осіб)

Одержані результати підтверджують, що за умови поперемінного переважання, взаємопереходів та взаємодоповнення різновидів рефлексії на різних періодах модульно-розвивального освітнього циклу відбувається якісне психозмістове збагачення рефлексивності школярів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження динаміки розгортання рефлексивних процесів учнів інноваційного модульно-розвивального і традиційного навчання дозволяє зробити наступні узагальнення, пов'язані з теоретико-

методологічним та емпіричним підтвердженнями викладених у гіпотезі положень.

1. Специфіка сучасного стану рефлексивної проблематики визначається, по-перше, міждисциплінарним характером її вивчення, що зумовлене багатовимірністю і різноякісністю проявів даного феномена, а відтак потребує комплексного і поаспектного дослідження; по-друге, особливістю наукової розробки рефлексивної проблематики в історико-часовому вимірі, зокрема домінуванням абстрактно-філософського підходу над конкретно-науковим; по-третє, надзвичайною широтою і варіативністю концептуальних позицій у дослідженні проблеми рефлексії, що пов'язано з її розумінням як максимально узагальненої інтегративної системно-синергійної психічної властивості. Для комплексного і різнобічного вивчення даного явища нами обґрунтована рефлексія як специфічна психічна реальність, котра синтезує у собі основні риси базових компонентів психіки, щонайперше таких, як «здатність – процес – стан – властивість».

2. Модульно-розвивальна система інноваційної освіти спрямована на системне забезпечення безперервної розвивальної полідіалогічної взаємодії всіх учасників навчання. Її впровадження у практику сучасної школи створює істотно інший, гуманно-особистісний простір, який сприяє розвитку рефлексивно-творчого потенціалу особистості.

Змістовно-динамічна характеристика різних видів рефлексії – інтелектуальної, особистісної, смислової та духовно-екзистенційної – показує взаємозв'язок їх функціонування із періодами цілісного модульно-розвивального процесу. Починаючи від інформаційно-пізнавального і до духовно-креативного періоду, відбувається нарощування й ускладнення рефлексивних компонентів у загальній структурі навчального модуля.

Взаємозалежність різновидів рефлексії передбачає циклічну домінантність їх функціонування на відповідних періодах модульно-розвивального циклу: інтелектуальної – на інформаційно-пізнавальному періоді, особистісної – на нормативно-регуляційному, смислової – на ціннісно-рефлексивному та духовно-екзистенційної – на духовно-креативному періоді даного типу інноваційного навчання.

3. Проведений аналіз особливостей розгортання рефлексивних процесів учнів у модульно-розвивальному освітньому циклі дав змогу побудувати структурно-динамічні моделі та мислесхеми зазначених процесів, зокрема: модель рефлексивної організації паритетної освітньої діяльності вчителя та учнів у соціально-культурно-психологічному просторі модульно-розвивального навчання, модель рефлексивного нормування знань, аксіологічну модель рефлексивної співдіяльності учасників інноваційного навчання.

4. Розроблена й реалізована програма комплексного психологічного дослідження динаміки розгортання рефлексивних процесів учнів інноваційних та традиційних шкіл. Програма дає змогу виявити специфіку різновидів рефлексії на різних періодах модульно-розвивального освітнього циклу, означити вікову динаміку та закономірності розгортання рефлексивних процесів школярів, визначити рівні інтелектуальної рефлексії у взаємозв'язку із стратегіями мисленнєвого пошуку, розкрити залежність компонентів ціннісно-сислової сфери особистості від рефлексивно-регуляційних тенденцій.

5. Виявлено зв'язок рівнів інтелектуальної рефлексії (нульовий, перший, другий та третій) із видами поведінки (формальна, алгоритмічна, цільова, творча) і наступністю компонентів мисленнєвої активності (спонука, намір, цінність, задум, план, дія), що дало змогу встановити закономірності розгортання рефлексивних процесів особистості.

Теоретичне узагальнення емпіричних даних дослідження дало змогу виявити вікові особливості взаємозв'язку рефлексивності з ціннісно-сисловою сферою особистості: а) у школярів 13–14 років зміни ціннісно-сислової сфери значуще взаємопов'язані з операційним рівнем рефлексуванням, із зорганізованістю як рефлексивною ознакою, з когнітивною активністю, а також із регулятивною тенденцією самопобудови, б) в 15–16-річних переважає діяльнісне (тактичне) рефлексування, осмисленість як ознака рефлексивності, афективна активність ціннісно-сислової сфери та регулятивна тенденція самоутвердження; в) у 17–18-річних на перший план виходять стратегічне (життєдіяльнісне) рефлексування, обґрунтованість, самореалізація та конативна активність аксіосфери.

6. Отримані експериментальні результати показують наявність висхідної вікової динаміки в розвитку рефлексивності школярів 13-18 років як інноваційної, так і традиційної форм навчання. Однак існують істотні кількісні та якісні відмінності у функціонуванні рефлексивних процесів учнів

експериментальних і контрольних шкіл. Аналіз результатів дослідження показав поперемінну домінантність розгортання рефлексивних ознак (осмисленість, обґрунтованість, зорганізованість) та рефлексивно-регуляційних показників (самопобудови, самоутвердження, самореалізації) завдяки чому відбувається якісне психозмістове збагачення рефлексивності учнів як інтегрально-особистісної властивості.

Отож, фундаментальна відмінність модульно-розвивальної системи від традиційної полягає в тому, що вона, проектуючи і практично реалізуючи висококультурний рефлексивний освітній простір, забезпечує співдіяльну і співтворчу позицію учасників інноваційного навчання, їхню вчинково-психологічну рівність, що природно уможливорює цілеспрямований розвиток у них рефлексії як однієї з вагомих складових внутрішньої активності особистості і передумови зреалізування творчого потенціалу кожної особистості.

Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів піднятої проблеми. Потребує подальшого дослідження, опису та інтерпретації екзистенційний аспект рефлексії, пов'язаний із розгортанням процесів самовизначення, осмисленням себе і свого шляху, культивуванням власної унікальності суб'єктами інноваційного навчання. Іншим важливим напрямком дослідження є вивчення комунікативного аспекту рефлексії, по-перше, як важливого процесу мислекомунікації (у форматі досліджень системної миследіяльницької методології), по-друге, як механізму природного розвитку діяльності, зокрема процесів рефлексивного управління навчальною діяльністю школярів чи студентів.

Основний зміст роботи відображено у таких публікаціях:

1. Бугерко Я.М. Динаміка різновидів рефлексії у модульно-розвивальному навчальному циклі / Я.М. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3-4. – С. 142–159.

2. Бугерко Я.М. Процеси розгортання інтелектуальної рефлексії у модульно-розвивальному освітньому циклі / Я.М. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2003. – № 4. – С. 46–53.

3. Бугерко Я.М. Рефлексивні процеси на нормативно-регуляційному періоді модульно-розвивального навчання / Я.М. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2007. – №1. – С.128–135.

4. Бугерко Я.М. Категоріальний аналіз рефлексії як явища, процесу, стану, властивості / Я.М. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 93–105.

5. Бугерко Я.М. Рефлексивно-аксіологічні засади інноваційної освіти / Я.М. Бугерко // Актуальні проблеми психології [за ред. С.Д. Максименка]. – Т. X, вип.8. – К.: Главник, 2008. – С. 97–106.

6. Бугерко Я.М. Дослідження психологічних особливостей розвитку рефлексивності освітньої діяльності / Я.М. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2008. – №3. – С. 67–92.

7. Бугерко Я.М. Феномен рефлексії у форматі осмислення людиною свого буття / Я.М. Бугерко // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 51–58.

8. Бугерко Я.М. Рефлексійно-емпатійні тенденції професійного становлення медичного працівника / Я.М. Бугерко // Християнське милосердя і емпатія: деонтологічний аспект. – [наук. зб.] – К. – Тернопіль : Укрмедкнига, 2005. – С. 68–72.

9. Бугерко Я.М. Рефлексивне самовираження людини в культурно-символічному просторі соціального буття / Я.М. Бугерко // Мова і культура. – Вип. 9, Т. 2 (90). Психологія мови і культури. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2007. – С. 34–40.

10. Бугерко Я.М. Рефлексування як засаднича умова самобуття людини / Я.М. Бугерко // Вітакультурний млин. – 2008. – Модуль 7. – С. 34–37.

11. Бугерко Я.М. Концептуальні засади рефлепрактики як методу рефлексивного самопроекування і самовизначення особистості / Я.М. Бугерко // Вітакультурний млин.– 2008. – Модуль 8. – С. 25–27.

12. Бугерко Я.М. Рефлексивна організація модульно-розвивального процесу / Я.М. Бугерко : матеріали регіон. наук.-метод. конф. [«Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти»] (м. Тернопіль, 19 квітня 2002 р.) / М-во освіти і науки України, Терн. акад. нар. госп. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – С. 38–41.

13. Бугерко Я.М. Вплив рефлексії на смислотворчі можливості учасників інноваційного навчання / Я.М. Бугерко // Матеріали другої регіон. наук.-метод. конф. [«Технологія інноваційного пошуку в системі вищої освіти»] (м. Тернопіль, 31 січня 2003 р.) / М-во освіти і науки України, Терн. акад. нар. госп. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – С. 51–53.

14. Бугерко Я.М. Динаміка розгортання процесів рефлексії у модульно-розвивальному освітньому циклі / Я.М. Бугерко // Матеріали

загальноакадемічної наук. конф. [«Наукове проектування інноваційних та економічних систем національної освіти»]: (м. Тернопіль, 17 квітня 2003 р.) / М-во освіти і науки України, Терн. акад. нар. госп. – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – С. 34–35.

15. Бугерко Я.М. Рефлексивне управління навчальною діяльністю учнів / Я.М. Бугерко // Тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. [«Управління в освіті»] (м. Львів, 21-23 квітня 2003 р.) / відп. ред. Л. Д. Кизименко. – Львів : ДЦ МОНУ, 2003. – С.12–13.

16. Бугерко Я.М. Рефлексивні засади механізму нормування знань за модульно-розвивального навчання / Я.М. Бугерко // Матеріали до п'ятиріччя Ін-ту ЕСО [«Модульно-розвивальна система як об'єкт теоретико-методологічного аналізу»] (Тернопіль, 1 листопада 2004 р.) / М-во освіти і науки України, Терн. акад. нар. госп. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – С. 16–18.

17. Бугерко Я.М. Рефлексивні механізми суб'єктивного привласнення загальнолюдського досвіду у форматі вітакультурної парадигми / Я.М. Бугерко // Ін-т експериментальних систем освіти (наук.-досл.): інформ. бюл. – Вип.4 / відп. ред. Ю.В. Москаль. – Тернопіль: Економічна думка. – 2004. – С. 50–51.

АНОТАЦІЇ

Бугерко Я.М. Психологічна динаміка розгортання рефлексивних процесів у модульно-розвивальному освітньому циклі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009.

Дисертація присвячена теоретичному обґрунтуванню та експериментальному вивченню психологічних особливостей функціонування рефлексивних процесів у школярів за модульно-розвивального освітнього циклу.

У роботі конкретизовано наукові уявлення про сутність рефлексії як інтегрально-синергійного явища психіки; розглянуто рефлексію як специфічну психічну реальність, котра синтезує у собі основні риси базових компонентів психіки, щонайперше таких, як «здатність – процес – стан – властивість».

Теоретично визначено та експериментально виявлено особливості рефлексивної діяльності учнів на різних періодах інноваційного модульно-розвивального освітнього циклу, висвітлено циклічну домінантність функціонування інтелектуальної, особистісної, смислової рефлексій і

виявлено динаміку нарощування та ускладнення рефлексивних процесів у загальній структурі навчального модуля, починаючи від інформаційно-пізнавального і завершуючи духовно-креативним періодом інноваційного навчання.

Отримані експериментальні результати показали наявність кількісних і якісних відмінностей у розвитку рефлексивності школярів 13-18 років інноваційної та традиційної форм навчання, що зумовлено особливостями організації навчального процесу, передусім його цілями, змістом, формами, технологіями, методами і засобами.

Ключові слова: рефлексія, рефлексивність, рефлексивні процеси, освітній цикл, інтелектуальна, особистісна, смислова рефлексія.

Бугерко Я. Н. Психологическая динамика развертывания рефлексивных процессов в модульно-развивающем образовательном цикле. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Южноукраинский государственный педагогический университет имени К. Д. Ушинского. – Одесса, 2009.

Диссертация посвящена теоретическому обоснованию и опытно-экспериментальному подтверждению психологических особенностей функционирования рефлексивных процессов в модульно-развивающем образовательном цикле. В работе осуществлен теоретико-методологический анализ проблем рефлексии, обоснована рефлексия как специфическая психическая реальность, которая синтезирует в себе основные черты базовых компонентов психики, в первую очередь таких, как «способность – процесс – состояние – свойство».

В основной части исследования осуществлен понятийно-терминологический анализ рефлексивной проблематики, обоснованы особенности развертывания интеллектуальной, личностной, смысловой рефлексий субъектов модульно-развивающего образовательного цикла, раскрыта динамика наращивания и осложнения рефлексивных процессов в общей структуре учебного модуля, начиная информационно-познавательным и завершая духовно-креативным периодом инновационного обучения. Созданы и психологически обоснованы структурно-динамические модели организации рефлексивных процессов учеников при модульно-развивающем обучении.

В исследовании с позиций педагогической и возрастной психологии разработана аксиологическая модель рефлексивной совместной деятельности учителей и учащихся при модульно-развивающем обучении, определены

условия, принципы и показатели рефлексивно-сотворческой среды в инновационной системе обучения. Доказано, что важным условием созданной рефлексивно-сотворческой среды является мировоззренческо-ценностная форма витакультурного роста участников развивающих взаимоотношений, которая оптимизирует становление фундаментальной способности учителя и ученика к саморазвитию через рефлексивное самоопределение, ценностное и ответственное отношение к собственной жизнедеятельности.

Результаты экспериментального определения уровня рефлексивности образовательной деятельности учеников инновационных модульно-развивающих и традиционных общеобразовательных учебных заведений показали, что выраженность рефлексии в разных категориях исследуемых имеет тенденцию к снижению с возрастом низких показателей и росту средних и высоких. Однако выявлены существенные отличия в уровнях проявления рефлексивности в участников традиционного и инновационного обучения. Подтверждено, что развитие рефлексии детерминруется не только возрастными и индивидуально-личностными особенностями школьников, но и оргструктурными аспектами учебного процесса, прежде всего его целями, содержанием, формами, технологиями, методами и средствами.

Следовательно, использование эффективных технологий и методов инновационного образования, создание особенной рефлексивно-сотворческой среды обеспечивают целеустремленное развитие рефлексивных процессов участников модульно-развивающего обучения, делает возможным принятие ими продуктивного стиля жизни, что позволяет мобилизовать и реализовать свои лучшие способности и рефлексивно-творческий потенциал в целом.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивность, рефлексивные процессы, образовательный цикл, интеллектуальная, личностная, смысловая рефлексии.

Bugerko Y.M. Psychological dynamics of reflexive processes functioning in module-developing educational cycle. – Manuscript.

Dissertation is presented for obtaining the scientific degree of Psychological Sciences Candidate, specialty 19.00.07 - "Pedagogical and Age Psychology". – South-Ukrainian State Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, 2009.

The dissertation is dedicated to theoretical basing and experimental study of psychological peculiarities of pupils' reflexive processes functioning in conditions

of module-developing educational cycle.

Scientific idea about the essence of reflection as an integral synergetic phenomenon of mind is rendered concrete in this work; reflection is regarded as specific psychological reality, which synthesizes in itself the main features of psychic basic components, first of all such as “ability – process – state – behaviour“.

Peculiarities of pupils’ reflective activity within different periods of innovation module- developing cycle are theoretically defined and experimentally determined; intellectual reflectivity is developing in the first period, personal reflectivity is developing in the second period and notional reflectivity is developing in the third period of module-developing education.

The experimental results obtained showed the presence of quantitative and qualitative differences in reflectivity development of 13-18 aged pupils in conditions of innovation and traditional forms of teaching. These differences are conditioned by peculiarities of teaching process organization, first of all by aims, content, forms, technologies, methods and aids of teaching process.

Key words: reflection, reflective, reflexive processes, educational cycle, intellectual, personal, notional reflection.